

DR. PÁLFI JÓZSEF

A „kettészakított” egyházkerület*

ABSTRACT

It has been 100 years in 2018, that the continental empire of East-Central-Europe, i. e. the Austro-Hungarian Monarchy, was dismantled into 7 different states. Both the interests of the great powers, as well as, the erosive force and persistent work of ethnic minorities and minority churches contributed to this arrangement. The greatest administrative body of the Hungarian Reformed Church – the Tisztántúl District, territory between the Tisza River and Transylvania – fell victim to this: half of the district territory was divided between Romania (east), Czechoslovakia (north) and Yugoslavia (south). This study is focusing of the early efforts on how the Reformed dioceses of the detached territory to Romania organized the Királyhágómellék Reformed Church District.

Keywords: empire of East-Central-Europe, the Austro-Hungarian Monarchy, Hungarian Reformed Church, Tisztántúl Reformed District, Királyhágómellék Reformed Church District

Legyen szabad tanulmányunk címét néhány lényeges pontosítással kezdenem. *Először* is tanulmányunk címe kimondatlanul is az egykori, hatalmas területen működött Tisztántúli Református Egyházkerület (TRE) szétszakíttatására utal. *Másodszor* az egykori TRE nemcsak kettő, hanem több részre is szétszakadt. *Harmadszor* tanulmányunk második főrészében, annak a Királyhágómelléki Református Egyházkerület (KRE) szemszögéből fogjuk láttatni a korabeli eseményeket, amelynek létrehívása történelmi szükségszerűség volt, és kényszerű születésének, lassan a századik évfordulója következik.

A tanulmány során nem fogunk részletesen kitérni az 1914–1918 közötti *nagy háború* történéseire, következményeire. Sem az első világhéget lezáró trianoni békediktátum (1920. június 4.) általános Kárpát-medencei összefüggéseire, hanem csak azokra a következményekre, amelyek a Magyar Református Egyházat, közelebbről a korabeli TRE életét alakították, szabták át.

Előzmények röviden

A Református Egyház ebben az összmagyarság számára tragikus időszakban, és főleg a fekete karszalaggal ellátott 1920. esztendőben, nemhogy a negyvenedik születésnapjának megünneplésére készülhetett volna, hanem még testének szét-daraboltatását is meg kellett érnie. Azért beszélhetünk alig negyvenedikről, mert

* A tanulmány a DRHE Szenior Akadémiája keretében, 2018. október 25-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

egyházunk történetében korszakos jelentőségű mérföldkőnek számított az 1881. esztendő októbere, amikor története során először hívták össze Debrecenbe az Alkotmányozó Zsinatot. A zsinat több jelentős döntése, határozata, intézkedése (új egyházalkotmány, új egyházi szervezet stb.) mellett megnevezte azt az öt egyházkerületet, amelyekbe a Magyar Református Egyház egésze tömörült. Amikor öt egyházkerületről beszélünk, akkor valójában négy plusz egyről van szó, mert a négy magyarországi (Tiszántúli, Tiszáninneni, Dunamelléki, Dunántúli) kiegészült az Erdélyivel.

Az 1881-ben megtartott Alkotmányozó Zsinatig hosszú út vezetett. Az 1557-es esztendőől számítva a TRE-nek (Szuperintendenciának) *14 (Beregi, Bihari, Érmelléki Máramarosi, Békési, Debreceni, Szatmári, Szilágyi, Szabolcsi, Zarándi, Nagybányai, Ugocsa, Nagyunsági, Közép-szolnoki)* egyházmegyéje (traktusa) volt. A TRE több évszázados adminisztrációs térképe az 1821–1822-ben megtartott zsinat alkalmával változott meg először, amikor *13 (Alsószabolcs-Hajdúvidéki, Beregi, Békésbányai, Bihari, Debreceni, Érmelléki, Felsőszabolcsi, Heves-nagyunsági, Máramaros-Ugocsa, Nagybányai, Nagykárolyi, Nagyszalontai, Szatmári)* lett egyházmegyéje. Elnéptelenedés okán ekkor szűnt meg a Zarándi Egyházmegye. Ekkor vonták össze a Máramarosit az Ugocsaival, és ekkor hozták létre a Nagyszalontai, Egyházmegyét. A Debreceni és Bihari Egyházmegyét megosztották, a Szilágyit pedig az Erdélyi Református Egyházkerülethez csatolták. A 13 egyházmegye majd 1909-ben nőtt ismét 14-re, amikor a Felsőszabolcsi kettőbe vált és létrejött a Közép-szabolcsi Egyházmegye. Jelentős változásra ismét 1920 után került sor, amikor 11 – részben csonka – egyházmegyeje maradt a TRE-nek.

1. A leszakított egyháztestrészek

Az első világháborút követően az új országhatárok demarkációs határvonalai adták hírül a világnak, hogy új országok születtek. A magyar nemzet életében ezerszázados múltat írtak át ekkor. Különböző szempontból és nézőpontból vizsgálva a történeteket, azt kell mondanunk, hogy ekkor valami másfajta, korábban nem tapasztalt újszerű, felfoghatatlan és beláthatatlan, de hosszú távra kiható folyamatok kezdődtek el a politikai nemzet, az Anyaszentegyház népe, a Kárpát-medencei nézetek, azon belül pedig a magyar társadalom, a családok és az egyén életében egyaránt. Az országok térképeinek átrajzolása a korábbi történelmi felekezeti egyházaira is kihatással volt. Az egykori TRE is ekkor szakadt több részre. Előadásunk/tanulmányunk első részében ezeket vesszük sorba nagyon röviden.

1.1. A TRE-t a legnagyobb kataklizma Keleten érte. Amennyiben a TRE korabeli térképére tekintünk, akkor az látszik első látásra, hogy az észak-déli irányt tekintve valóban kettőbe szakított (de miként látni fogjuk, ez csak részben igaz), és csonka egyházmegyéi átkerültek az akkor született új Nagy-Romániához. A KRE gyors léptekkel közeledő centenáriuma ma tőlünk azt várja *egyfelől*, hogy ne felejtünk, hanem emlékezzünk, *másfelől* pedig azt, hogy elődeinkhez méltóan, magyar jövőt látóan, bátran és korszerűen újra- és újat tervezzünk. A későbbiekben természet-

sen nem a közel százesztendőös történetet fogjuk bemutatni, hanem csak a kezdeti szervezkedés éveit.

1.2. Az Északon maradtak sorsa is széttöredezett volt. Az első világháborút követően a helyzet meglehetősen komplikálttá vált, mert a fokozatosan létrejövő három új, határon túlivá lett egyházkerület ügyét bonyolította azok korábbi hovatartozása. A Felvidéki és Kárpátaljai egyházmegyék és egyházközségek a korábbi Tiszántúli, Tiszáninneni és Dunántúli Egyházkerületekhez tartoztak.

1.2.1. Lássuk először azt, hogy mi történt a *Felvidéken*. Északon a trianoni békediktátum döntése a TRE mellett fájdalmasan érintette még a Tiszáninneni és a Dunántúli Református Egyházkerületeket is. Így a

„trianoni döntés következményeként 492 református gyülekezet és 323 rendszerezett lelkési állás került évszázados történelmi beágyazódottságából végérvényesen az új államalakulatként létrehozott Csehszlovákiához. A 223.168 református lélek, 449 magyar, 12 vegyes és 31 szlovák nyelvű gyülekezetben élte életét.”¹

A kábulatból való felébredés és az önszerveződés alternatívája nem várattatott sokáig magára. Gyorsan meg kellett alakítani a legfelsőbb egyházi testületeket és meg kellett választani a minden irányba legitim vezetőket. Először a Szlovenszkói Tiszáninneni Egyházkerület jött létre, amelynek alakuló közgyűlésére 1920. december 21-én került sor Kassán. Az új egyházkerület püspökévé Pálóczi Czinke István rimaszombati lelkipásztort, az egyházkerület korábbi főjegyzőjét választották meg. Valójában két hónap sem telt el, amikor Komáromban, 1921. január 27-én megalakult a Szlovenszkói Dunáninneni Református Egyházkerület, amelynek első püspöke Balogh Elemér pozsonyi lelkipásztor lett. A TRE korábbi gyülekezetei részben a Szlovenszkói Tiszáninneni Egyházkerülethez, részben pedig a Kárpátaljai Református Egyházkerülethez kerültek. Somogyi Alfréd sommás összegzésben állapította meg, hogy

„egyházunk a trianoni traumát olyan vezetőkkel élte meg, akik a passzív rezisztencia és a kivárási hívei voltak. Az általuk megbízottak azonban látták, hogy nem lehet ebben a téllenségben maradni, szükség van a szervezkedésre. Nem az állami feltételrendszer miatt, hanem az egyházi rész és a gyülekezetek megmaradásának, a kisebbségi sorba került magyar reformátusságnak léte és megmaradása miatt. És cselekedtek is, amikor arra megérett az idő.”²

1.2.2. Másodsor Kárpátalja. A TRE-hez tartozó Kárpátalján található egyházmegyék egyházközségeit, csakúgy, mint a felvidéki, az 1918-ban létrejött új államalakulathoz, a korabeli Csehszlovákiához csatolták. Az átmeneti évek külső-belső küzdelmei között fokozatosan jött létre az önálló Kárpátaljai Református Egyházkerület, amelyet a Beregi, Máramaros-Ugoicsai, majd részben az Ungi (Ungi-

1 SOMOGYI: A memorandumos évek. Az 1920–21. év eseményei a helyettes püspöki hivatal levelezése alapján, 1–25.

2 I. m., 1–25.

Kárpáti néven) egyházmegyék (77 gyülekezet, 65 ezer gyülekezeti tag, 76 lelkész, 5 segédlelkész, 3 filia, 3 missziós lelkész) hoztak létre. Ezek a csonka egyházmegyék korábban a Tiszáninnyi és a Tiszántúli Református Egyházkerülethez tartoztak. Az új egyházkerület első püspökévé Bertók Béla munkácsi lelképásztort választották meg 1923. április 17-én, akit két hónap múlva, június 7-én iktattak be hivatalába.³ Természetesen ezzel még egyáltalán nem oldódott meg minden. A problémák ettől kezdve csak fokozódtak és sokszorozódtak.

1.2.3. Harmadszor a *Délvidék*. A déli részeken sem volt jobb a helyzet. A délvidéki református egyházközsegek helyzetét ugyanazok a nehézségek bonyolították, mint az északon maradtakét. A trianoni békediktátum aláírását követően a déliek is arra ébredtek fel, hogy az alsó békés-bánáti, bácskai, baranyai, szerémségi, szlavóniai és muraközi gyülekezetek már nem tartoztak sem a korábbi Nagy-Magyarországhoz, azon belül pedig egyik korábbi egyházkerülethez sem. Így a TRE egyházközsegei – református magyarok és svábok – a Szerb–Horváth–Szlovén Királysághoz (később Jugoszláv Királysághoz) kerültek át. 11 323 lélekről, 14 gyülekezetről beszélhetünk, amelyben volt 30-as lelkes szórvány, de 4300-as lelkes nagy gyülekezet is (Torontálvásárhely). A Tiszántúlhoz tartozott például Hertelendyfalva, Belgrád tövében, akik bukovinai székyekként települtek oda.⁴

2. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulása

A nagy háború utolsó éve és az azt követő esztendőik keservesen alakultak a Kárpát-medencei magyarság számára. Magyarország halálos sebeket kapott és nagyvadbent agonizált. Nemzetközi szinten az ún. *béketárgyalási* folyamatok javában zajlottak, miközben az országban, az amúgy is gyenge Károlyi Mihály-féle kormányt lemondatták, és Kun Béla elvtársaival együtt vörösre festette a sok sebből vérző és feldarabolás közben álló Magyarországot. Olyasmi következett ekkor, amire talán a legrosszabb álmában sem mert volna gondolni senki sem (kommunista hatalomátvétel, proletárdiktatúra, Tanácsköztársaság stb.). Az új országhatárokat 1919. augusztus 19-én az antantállamok képviselői körvonalazták. Kicsi eltéréssel ezt hagyták jóvá később a versailles-i Trianon-palotában 1920. június 4-én.

Ebben a zavaros időszakban a románság már az 1918-as esztendő második felében, Erdély-szerre gyors és céltudatos szervezkedésbe kezdett. Nem történt ez másként a Partium „fővárosában”, Nagyváradon sem. A románok sorra hívták életre Erdély-szerre Nemzeti Tanácsaikat, abbéli szándékkal, hogy az ország románok lakta területei (bármely régióba is legyen az) mind csatlakozzanak az új Romániához. Az esztendő végén, 1918. december 1-én, a gyulafehérvári román nemzetgyűlésen kimondták azt is, hogy Erdélynek egyesülnie kell Romániával. Nagyváradon is forrt minden ezekben az években. Ugyanott 1918. október 12-én fogalmazták

³ Tóth: A Kárpátaljai Református Egyházkerület megalakulása, egyházmegyéinek küzdelmei a Csehszlovák Köztársaság kötelékében (1920–1928), 135–141.

⁴ Az adatok Móricz Árpád bácskossuthfalvi református lelképásztortól származnak.

meg és fogadták el a románok függetlenségi nyilatkozatát. Majd előbb a magyarság hívta életre a Magyar Nemzeti Tanácsot 1918. október 31-én, és néhány nap múlva, november 3-án megalakult a Román Nemzeti Tanács is. A román királyi hadsereg, Traian Moşoiu tábornok vezetésével 1919. április 20-án vonult be Nagyváradra. Egy nap múlva, április 21-én pedig kimondták Nagyváradnak Romániához való csatlakozását, és ezzel átvették a város és egyben a környék teljes kormányzását. Néhány nap múlva (április 26-án), az erdélyi kormányzótanács nevében Aurel Lazăr Nagyváradon átvette a teljes hatalmat. Rimler Károly polgármestert (kényszer-) nyugdíjaztatták, és a trianoni döntéstől számítva alig telt el két hónap, amikor 1920. július 31-ével már meglett a város első román nemzetiségű polgármestere Bucico Coriolan személyében.

Orth Imre⁵ az alábbiakban igencsak precízen adja vissza a korabeli kábulatot és döbbenetet:

„A központi hatalmak összeomlása és a forradalom a magyar középosztályt, s benne a református egyház vezetőit egész váratlanul érte, de még váratlanabb volt a református lelkipásztorok és az egyház világi vezetői számára (tanárok, ügyvédek, földbirtokosok és állami tisztviselők) a román hadsereg megjelenése Erdélyben s Romániának Erdélyre és kapcsolt részeire való igénye. A magyar középosztálynak fogalma sem volt a dáko-román álmokról, a román irredentáról, a kívülről mesterségesen szított államellenes nemzetiségi törekvésekről s ezeknek veszélyét még az ország legfelelősebb tényezői közül is alig egy-kettő ismerte fel. A református lelkész még akkor is csak nevetni tudott román kollégáján, amikor az már nemcsak titokban, hanem nyíltan beszélt az összes románok egyesüléséről. Sohasem következett volna el Trianon, ha a magyarság idejében észrevette volna a közte élő nemzetiségek elszakadási törekvéseit és céltudatos kisebbségi politikával gátat emelt volna ellene. De ki vette észre a magyarság pusztulását és elrománosodását Beszterce-Naszódban, Hunyadban? Ki vette észre, hogy az eladó birtokokat mindenütt román bankok veszik meg, s osztják szét román parasztoknak? Ki törődött azzal, hogy a magyar állami támogatással működő román iskolákban a román intelligenciát a magyarság elleni gyűlöletben nevelik? A román uralomnak nemcsak a ténye, de még a lehetősége is lehetetlennek tűnt a magyarság előtt. Természetes hát, hogy a román megszállást nemcsak a különféle demarkációs vonalak meghúzása idején, hanem még a trianoni békeparancs aláírása után is csak mától-holnapig tartó átmeneti állapotnak tekintette minden magyar ember. Aki 1919-ben azt mondta volna, hogy a román uralom több mint 20 esztendeig fog tartani, azt, mint hazaárulót, vagy futóbolondot golyózták volna ki a magyar társadalomból. (Sajnos, még ma is sokan vannak, akik az ezeréves magyar határok visszaszerzését és megtartását magától értetődő és könnyű feladatnak tartják, és nem veszik észre, hogy Magyarországon, különösen pedig a még vissza nem tért területeken mások is laknak, nemcsak magyarok.) Ilyen hangulatban érte a Tiszántúli Egyházkerület keleti területén fekvő református egyházközségeket – Máramarosszigettől Resicabányáig – a Debrecennel való mind nehezebb érintkezés lehetősége, majd a határok lezárása. Abban, hogy ez az állapot sokáig nem tarthat, mindenki megegyezett, de abban, hogy az átmeneti

5 Orth Imre (Temesvár, 1908. december 14.–Biharpüspöki, 1993. január 30.) segédlelkész Temesváron, lelkipásztor Végváron, Biharpüspökiben, egyházkerületi és egyházmegyei periodika szerkesztője, egyházi közíró, közéleti szereplő.

időt milyen megoldással hidalják át, már eltérőek voltak a vélemények. Bármilyen közelinek is látszott azonban a román megszállás vége, nap-nap után múlt, s minden nappal több gond és nagyobb nyomorúság szakadt a magyarságra. A lelkészek és tanítók állami fizetés kiegészítése elmaradt, az iskolák, különösen a középiskolák működése elé mind több akadályt gördítettek, az egyházközségek és az alantas román hatóságok között egymást érték a félreértések, sérelmek, ezeknek orvoslása, a közös ügyekben való eljárás, egységes irányítás, de magának az egyház belső életének zavartalan menete is mind sürgetőbbé tették a döntést.”⁶

Magyarország számára ekkor – keleten – a történelmi Erdély mellett Máramaros, a Partium és a Bánság is elesett. Nyolc (Máramaros-Ugocea, Nagybánya, Szatmár, Nagykároly, Érmellék, Bihar, Nagyszalonta és Békés-Bánát) csonka egyházmegye 181 gyülekezete, több mint 270 000 híve, számos iskolája és egyéb egyházi intézménye maradt ekkor egyházi főhatóság nélkül. Javukra legyen mondva, bénultságuk ellenére sem tétlenkedtek sokáig, mert az új élethelyzetbe rekedtségük mellett rögtön hozzáfogtak a *modus vivendi* lázas válaszához megtalálásához. Igaz az események, amelyek lépéskényszerbe hozták a Romániában rekedteket, csak az új határ meghúzása után gyorsultak fel és gyors, határozott, felelősségteljes döntéseket hozva tették meg a szükséges és korszakos lépéseket. Kezdetben a legtöbben abban reménykedtek és bíztak, hogy a nagyhatalmak csak *ideiglenes* döntést hoztak, amely rövidesen megváltozik majd, és ennek okán, talán felesleges és szükségtelen hosszú távra berendezkedni. Voltak azonban olyanok is, akik másként gondolkodtak és kezdtek gyorsan tervezni. A történelem azokat igazolta, akik Sulyok István⁷ Nagyvárad-Újvárosi lelkipásztor és bihari espereshez hasonlóan másként gondolkodtak. Az 1920–1921-es években Váradon és a Partiumban is újra kellett írni a történelmet. Lássuk hát a következőkben ezt a többfelvonásos kerületszervező egyháztörténelmi drámát.

2.1. Első felvonás – Tétova kezdetek

Az 1919. esztendőben még nagy volt a káosz és a bizonytalanság. Az új országhatárokat ugyan már lehetett sejteni, de még semmi sem volt biztos. Éppen ezért még semmilyen konkrét lépés nem történhetett arra vonatkozóan, hogy mi is legyen a nyolc csonka egyházmegye egyházközségeinek a sorsa. Ám az esztendő decemberében történt határlezárást követően már egyértelműen merült fel a *quo vadis* kérdése. Debreceni István⁸ visszaemlékezéseiben írta, hogy

6 ORTH: Emlékezzünk!, in *Reformátusok Lapja* 15 (1941. október 10.), 261–263.

7 Sulyok István (Komádi, 1859. december 15.–Budapest, 1944. szeptember 14.) kollégiumi tanár, lelkipásztor, esperes, püspök. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátumot követően az újonnan megalakult Királyhágómelléki Református Egyházkerület első püspöke. 1886-tól segédlelkész Szegeden, majd 1889. április 24-től a Nagyvárad-Újvárosi Egyházközség lelkipásztorává választják meg. Alig négy esztendő telik el és 1893-tól a Bihari Egyházmegye jegyzője, majd 1902. március 2-ától az egyházmegye első embere. A Református Leánynevelő Intézet központi bizottságának és igazgatótanácsának jegyzői tisztét tölti be 1900-tól. Öt év múlva a Református Tanítóképző Intézet igazgatótanácsának elnöke. Rangidős esperesként a határ keleti oldalán maradt csonka egyházmegyéket megszervezi, és az önszerveződés élére állva kezdeményezi az önálló kerület létrehozását.

8 Debreceni István (Nagyszalonta, 1887. május 18.–Berettyóújfalú, 1973. január 9.) segédlelkész Nagyszalontán,

„erre a legelső választ az Erdélyi Egyházkerület Igazgatótanácsa adta meg 1920/1774. sz. felhívásával, melyben – egyesek hozzáfordulására – közölte az esperesekkel, hogy hajlandó az egyházak és iskolák védelmét ideiglenesen ellátni. Az ideiglenes szó nem az ő hajlandóságukra értendő: ennél sokkal tágabb jelentéssel bírt. Az akkori helyzetre vonatkozott, melyet mindenki ideiglenesnek hitt és tartott kint és bent egyaránt. Így a határt is. Más, keletre tolt országhatárban reménykedtek, és éppen ezért senki se gondolt végleges berendezkedésre. Egyházi Főhatóságnak még a tiszántúli egyházkerületet, legfelső fokon pedig az egységes magyar református egyház zsinatát tekintették. Így az erdélyi püspök, illetve igazgatótanács ajánlatát félreértették. Mindazáltal Széll György,⁹ a nagybányai, Böszörményi Lajos, a nagyszalontai egyházmegye esperese és Szabolcska Mihály¹⁰ későbbi bánásági esperes az erdélyi igazgatótanács felajánlását elfogadta, illetve egyházmegyéjével elfogadtatta.”¹¹

A már idézett Orth Imre írja, hogy dr. Baltazár Dezső, a TRE püspöke, az előbbieken említettek ellenére még az 1920-as esztendőben is fenntartotta „az érintkezést az elszakított egyházmegyék espereseivel és több főhatósági elintézését igénylő ügyben”, és ameddig tehetett intézkedett, ám

„a vele való – többnyire a határon ide-oda szökdöső küldöncökkel történő – levélváltás mind körülményesebb és hosszadalmasabbá vált.” Közben „egyes egyházközségek mind gyakrabban fordulnak ügyes-bajos dolgaikkal, tanácsot, avagy védelmet kérve, az erdélyi püspökhöz. Maga a román kormány is kezdettől fogva őt tekinti a Romániában élő reformátusok vezetőjének, s csak kellenlenül veszi később tudomásul, hogy az uralma alá került reformátusok (s még hozzá kétségkívül mind magyarok) száma oly nagy, hogy saját törvényei alapján is több püspökséget s ezzel több kisebbségvédő intézményt igényelhetnek maguknak.”¹²

Az ERE Igazgatótanácsa kétségtelenül, de nagyon nehéz helyzetbe került. Egyfelől azért, mert testvéri felelősséget érzett a királyhágómellékiekért, másfelől pedig voltak, akik félig formális, félig informális úton keresték meg őket segítségkérés végett. Éppen ezért siettek konkrét statisztikai adatokat bekérni tőlük, de azt is hangsúlyozták, hogy a megszállt területek részeinek adminisztrálására sem megbízást, sem hivatalos felkérést nem kaptak semmilyen hatóságtól. Azonban azt is kijelentették, hogy akinek bármilyen igénye lenne tanácsra, útbaigazításra, akkor Nagy Károly,¹³ Erdély püspöke készségesen segítséget nyújt azok számára.

Nagyváradon, lelkipásztor Nagyszalontán, Szatmáron és Temesvárott. A KRE több periodikájának főszerkesztője, belmissziói előadó, lelkészértekezleti elnök, egyházkerületi főjegyző.

⁹ Széll György (Báránd, 1849. október 8.–Avasújváros, 1941. december 31.) lelkipásztor volt Debrecenben, Avasújvároson, majd esperes a Máramaros-Ugocsai Református Egyházmegyében.

¹⁰ Szabolcska Mihály (Tiszakürt, 1861. szeptember 30.–Temesvár, 1930. október 31.) lelkipásztor Marosfelfalun, Temesvárott. Egyházkerületi tanácsbíró, zsinati tag, 1920-tól a Bánáti Református Egyházmegye esperese. Költő, publicista. Nevéhez fűződik a Temesvári Arany János Társaság és a Temesvári Magyar Dalárda létrehozása is.

¹¹ PÁLFI: Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni, 128–130. Itt pontosítanunk kell az ERE Igazgatótanácsa által írt levél számát: nem 1920/1774, hanem 1920. április 19/1628.

¹² ORTH: Emlékezzünk!, in *Reformátusok Lapja* 15 (1941. október 10.), 261–263.

¹³ Nagy Károly, dr. (Kisborosnyó, 1868. október 27.–Kolozsvár, 1926. február 16.) a teológiát Nagyenyeden végezte, majd két évre külföldi peregrinációra indult. Szisztematika teológiából magántanári vizsgát tett 1892-ben. Lelkész Brassóban, majd Nagyenyeden, majd 1895-től, amikor Szász Domokos püspök megalapítja a Kolozsvári

Az igazgatótanács levelétől számítva, mintegy tíz nap múlva azonban maga a püspök írt körlevelet az esperesekhez, „*melyben nyilatkozattételre hívta fel őket a főhatósági jog gyakorlására nézve s felajánlotta védelmét és főhatóságát az elszakított tiszántúli részeknek*”.¹⁴ Az erdélyi püspök felhívása egyértelmű döntés elé állította a megszállt Királyhágómelléken rekedteket. Egyházmegyei közgyűlésekre ebben az időben még gondolni sem lehetett, ugyanis a román hatalom minden közösségi gyülekezést megtiltott. Maradt a bátor döntés és a legszűkebb körű vezetések jöttek össze döntés végett az egyházmegyéknél. Két határozott vélemény és ezzel együtt két tábor körvonalazódott. Egyik táborba kerültek azok, akik az Erdéllyel való egyesülést támogatták, látták életképebb alternatívának. Ők Széll György avasújárósi lelképásztor-esperes (Soltész Elemér¹⁵ nagybányai lelkész, Böszörményi Lajos nagyszalontai lelkész-esperes, Szabolcska Mihály temesvári pap-költő) köré gyűltek. A másik táborba pedig azok, akik az önálló szervezkedés alternatíváját támogatták. Ők (Havas Gyula¹⁶ börvelyi lelkész, a nagykárolyi egyházmegye képviselőjében, Végh József¹⁷ érmihályfalvi lelképásztor, érmelléki esperes) pedig Sulyok István bihari esperes mellé csoportosultak.

A dilemmát végül a zsinat 1920/134/III. számú határozata¹⁸ segítette dűlőre vinni. Ennek értelmében az esztendő szeptemberének nyolcadik napjára összehívott bihari egyházmegyei közgyűlés már konkrétan intézkedett. Sulyok István, a bihari egyházmegye esperese az elszakított területek egyházmegyéinek képviselőit egy kerületszervező gyűlésre hívta meg. Voltak, akik rögtön visszautasították, voltak, akik kimentették magukat és voltak, akik elfogadták a meghívást. Az első alakuló közgyűlésre 1920. december 14-én került sor, amelyen határozatban mondták ki a (Csonka) Tiszántúli Református Egyházkerület megalakulását.

„Egyházkerületi közgyűlésünk tudomásul veszi a Romániához csatolt békés-bánati, bihari, érmelléki, máramaros-ugocsai, nagybányai, nagyszalontai és szatmári egyházmegyék adminisztrációja tárgyában kelt zsinati határozatot és ennek alapján a hivatali korra nézve legidősebb esperes – Sulyok István, és egyházmegyei gondnok Domahidy Elemér – elnöklete alatt a fent felsorolt egyházmegyék területén lakó egyházkerületi közgyűlési alkotó, tagokból álló egyházi főhatóságot meg-

Teológiai Fakultást, ő az első tanári kar tagja. Előbb az Egyházi Protestáns Lap, majd a Református Szemle felelős főszerkesztője volt. A Teológiai Fakultás igazgatója és az egyházkerület főjegyzője 1908-tól. Tíz év múlva 1918-tól az Erdélyi Református Egyházkerület sorban negyvenedik püspökévé választotta.

14 ORTH: Emlékezzünk!, in *Reformátusok Lapja* 15 (1941. október 10.), 261–263.

15 Soltész Elemér (Ombód, 1874. április 18.–Debrecen, 1957. augusztus 7.) Debrecenben tett magántanári vizsgát 1899. április 6-án. Lelképásztor Nagybányán, itt 1906–1919 között Révész János evangélikus lelképásztorral együtt szerkesztették az Igehirdető című lapot. 1923-tól Magyarország első tábori püspöke.

16 Havas Gyula (Vitka, 1862. április 5.–Börvely, 1932. december 29.) lelképásztor Nagyecsedén, Mátészalkán, Kismajtényban és Börvelyen, majd a Nagykarolyi Református Egyházmegye esperese.

17 Végh József (Nagyléta, 1861. május 18.–Nagykaroly, 1938. augusztus 11.) lelképásztor Álmosdon, Nagyváradon, Érsemjénben, majd az Érmelléki Református Egyházmegye esperese.

18 ORTH: Emlékezzünk!, in *Reformátusok Lapja* 15 (1941. október 20.), 273–275. A Zsinat „*helyesnek találja azt a már eddig is gyakorlatba vett eljárást, mely szerint az elszakított területek felsőbb egyházhatósági igazgatása, az egyházi hivatalviselőknél az elszakított területen élő törvényes helyettesei által történjék, s ehhez képest továbbra is fenntartani kívánja azt a rendet, hogy az egyházkerületeiktől elszakított egyházmegyékben az ott élő egyházkerületi főjegyző, a hivatali korra nézve legidősebb esperes és a hivatali korra nézve legidősebb egyházmegyei gondnok az egyházkerületi elnökségnek jog- és hatáskörét gyakorolja.*”

alakulnak nyilvánítja. Az érvényben levő Egyházi Törvényeink alapján létrejött megalakulást azzal a kérelemmel hozza Románia miniszterelnökségének, resort minisztereinek és a főhatóság területén lévő prefektusoknak és tanügyi hatóságoknak tudomására, hogy a jövőben a ref. egyházat, a főhatóság alá tartozó egyházmegyékbe bekebelezett egyházközségeket és a felügyelete alá tartozó tanintézeteket érintő rendeleteiket szíveskedjenek Sulyok István püspök-helyettes (lakik Nagyváradon) útján közölni.”

Ettől kezdve Sulyok István mint korra legidősebb esperes és Domahidy Elemér¹⁹ főgondnok, az egyházi jogrendnek megfelelően gondolták gyakorolni az egyházi főhatóság szerepét.

Az ekkor Nagyváradon meghozott korszakos jelentőségű döntést sem a nagybányai, sem a békés-bánati egyházmegyék képviselői nem fogadták el, még annak ellenére sem, hogy a TRE 1921. március 21/131. számú határozata azt megerősítette és támogatólag jóváhagyta. A két egyházmegye másféle álláspontja miatt nem lehetett az egyházkerület megalakulásának ügyét lezártnak tekinteni. Sulyok 1921. június 7-re ismét összehívott egy kerületi gyűlést, de ekkor sem sikerült egyöntetű konszenzusra jutni a kérdést illetően. Szűk két és fél hónapnak kellett eltelnie ahhoz, hogy az 1921. augusztus 16-ra összehívott kerületi gyűlésen végre egyetértés szülessen és kimondhassák a KRE megalakulását. Ekkor rendelték el kerületszerte, hogy a presbitériumok gyűjtsék össze szavazataikat a püspök és a főgondnok személyét illetően. Az október 3-án felbontott szavazatok alapján a KRE első megválasztott püspöke Sulyok István, a főgondnok pedig Domahidy Elemér lett.

Sulyok a maga sajátos éleslátásával, ekkor még a belső konfliktusok ellenére is lépéselőnybe hozta az egyházat, majd a döntést követően pedig a bukaresti kormányt is értesítette. Első körben ezzel talán minden rendben is lett volna. Az 1920. december 14. és 1921. augusztus 16. közötti események belső konfliktusai azonban Bukarestet is felébresztették. Mindeközben ugyanis az új román állam képviselői is rádöbbenek arra, hogy a partiumi magyar reformátusok lépéselőnybe kerültek. Gyors önszerveződésük pedig nem a román nemzeti érdekeket szolgálta. Bukarest kifogásokat keresett és gyorsan talált is arra vonatkozóan, hogy ne hagyja jóvá az új kerület megalakulását. Olvasva Orth Imre alábbi sorait, ez talán nem is csoda:

„Az összes románok egyesülése nemcsak az itt élő magyarságot, hanem magát a román államot is váratlanul és felkészületlenül találta. Bármennyire is sikerült a Nicolae Iorga vezetése alatt álló román irredentának, a román Dácia feltámasztásának eszméjét a román köztudatba belevinnie, s bármennyire is ott izzott ez az eszme a magyarság elleni gyűlöletben (a magyar állami támogatással vagy kizárólag a magyar állam által fenntartott iskolákban) nevelt erdélyi román intellektuel rétegben, Nagyrománia eszméje sokkal inkább csak eszme, ideál maradt

¹⁹ Domahidy Elemér (Domahida, 1865–Szatmárnémeti, 1930. július 20.) főszolgabíró, országgyűlési képviselő, Debrecen főispánja, az impériumváltást követően szenátor a bukaresti parlamentben. A KRE első megválasztott főgondnoka. A Nagykárolyi Református Egyházközség presbitere, az egyházmegye gondnoka. Őseihez hasonlóan sokat küzdött a református egyházért, azon belül pedig azért, hogy a világiak hangsúlyos szerephez jussanak az egyházi vezetésben, igazgatásban. Tagja a Zsinatnak, a Konventnek, elnöke és védnöke a Szatmári Református Kollégiumnak, a Szatmári Lorántffy Zsuzsanna Egyesületnek.

számukra, semhogy reális megvalósulásával, különösen a központi hatalmak sorozatos győzelmei után, a közeljövőben erre egyáltalán számítani mertek volna. Még kevésbé számoltak vele az önálló román királyságnak azok a politikusai, akik népük sorsát a központi hatalmak oldalán látták biztosítottak s Dácia Romana-t csak politikai álmokképpnek tartották. Az a néhány, ez eszmétől fanatizált politikus pedig, mely a jól működő entente (Antant) propaganda segítségével Romániát belesodorta a háborúba, talán maga csodálkozott a legjobban, mikor Erdély, mint érett gyümölcs, az ölükbe hullott. Az entente kétségbeesett ígéreteiben szereplő Nagy-Romániának a földrajzi, gazdasági és főképp történeti valósághoz annyira nem volt semmi köze, hogy amikor a központi hatalmak belső összeomlása, s a román csapatok megjelenése után kezdett a valóságban is kialakulni. Végül Trianonban végleges formát vett fel ez az öt egymástól úgy társadalmi, politikai, közgazgatási berendezésre, mint történeti hagyományaira nézve különböző észből a Wilson szerinti üdvözítő néprajzi alapon (de annak is sok helyt meghamisításával) összeszerkesztett államhatalom minden előfeltétel és politikai program nélkül kezdte meg működését. Hogy ennek az államnak, melynek tulajdonképpen magja, az Ókirályság maga is egy alig néhány évtizedes múltra tekinthetett vissza, mégis sikerült 20 év alatt úgy-ahogy berendezkednie és megszerveznie önmagát, az csak legnagyobb elismerésünket érdemelheti ki. Hiszen vezetői a lehetlent próbálták meg, amikor a románul beszélők pusztá tömegére építve, egymástól különböző gazdasági és történelmi rendbe tartozó országrészeket akartak egybeolvasztani. A romániai állapotokat jellemző állandó, kormányváltások, a különféle rendszer-kísérletek és a törvények légiói legnagyobbbrészt mind ennek a grandiózus kísérletnek számlájára írhatók.

Az új államalakulatnak természetesen nem volt kezdetben sem egyházpolitikai, sem kisebbségpolitikai programja. Intézkedései ennél-fogva, különösen kezdetben ad hoc-jellegűek voltak s az időjárás szerint, s az alantas hatóságok is úgy értelmezték őket, ahogy éppen jól esett nekik. Azt, hogy a román államhatalom kezdetől fogva kisebbségellenes lett volna, állítani nem lehet. Az igazság az, hogy a kisebbségi kérdés, s vele együtt a kisebbségi egyházak kérdései annyira eltörpültek az állam saját elsődleges kérdései mellett, hogy velük felelős kormánytényező alig foglalkozott. Természetesen ebből nemcsak az következett, hogy a kisebbségi lelkesek kongrujáról feledkeztek el), hanem az is, hogy az egyházak és lelkeszeik teljesen ki voltak szolgáltatva az alantas hatóságok önkényének. Ezeket pedig igen sokszor a vad gyűlölet, bosszú, vagy a tudatlanság vezette ténykedésükben. A magyarság életerőinek céltudatos elszorvasztása csak jóval később kezdődött úgy kulturális, mint gazdasági téren, talán akkor, amidőn az ország vezetői is reádöbentek, hogy a magyarság sokkal hatalmasabb tényező ezen a földön, mint ahogy ők azt képzelték. De nemcsak az állam, maga a kisebbségi sorsba jutott magyarság sem vonta le kellőképpen a változott viszonyok konzekvenciáit. Ennek oka, amint fentebb láttuk, elsősorban a magyarságnak az új helyzetbe való bele nem törődésében, e helyzet ideiglenességébe vetett törhetetlen hitében keresendő, de sajnos, a magyarság széttagoltságában, osztályellentéteiben, nemzeti szerveztlenségében is megtalálható.

A huszonekét esztendőös román uralomnak sok egyéb jó és különösen sok rossz oldala mellett ez volt legnagyobb áldása, hogy elindította az itteni magyarságot a nemzeti összefogásnak az útján, és megláttatta vele, hogy a nemzet nagyobb és több mint az állam. Miután mindazokat az intézményeket, melyeket eddig a magyar állam tartott fenn Erdélyben, a magyarság máról-holnapra elvesztette. S elvesztette a gazdasági, kulturális, de még inkább társadalmi, legfőképpen pedig

politikai életének azokat a területeit is, melyeket eddig a magyar állam biztosított számára, kénytelen volt megmaradásának eszközeit a maga testéből kialakítani, illetve azokba az intézményekbe menekülni és azokat az intézményeket megerősíteni, melyek az államhatalomtól addig is többé-kevésbé függetlenek voltak s melyekben a nemzet önmagát állíthatja. Mint első és legfontosabb ilyen nemzetfenntartó intézmény (a nemzet fogalma alatt már magasabb erkölcsi közösséget értve) szerepelt minden időben az egyház. Nem csoda, ha a kisebbségi magyarság is ennek keretei közé mentette be nemzeti létének kincseit s ezt igyekezett megerősíteni, kiépíteni.

A Királyhágómelléki Kerület létesítése tehát nemcsak egyházi, hanem ugyanolyan mértékben, vagy talán még inkább nemzeti szükség volt. Sajnos, megszervezése a fent részletesen körülírt belső akadályok miatt addig késett, amíg a román állam is felismerte nemzeti jelentőségét, s létesítését, megszervezését minden módon igyekezett megakadályozni.”²⁰

Lapozunk vissza egy kicsit az időben, még a konszenzusos augusztusi döntést megelőző időszakba. Bukarest annak ellenére, hogy Octavian Goga²¹ részben valóra váltotta az ígérését és a lelkipásztoroknak s tanítóknak megígért államsegélyt kiutaltatta, de a váradiak szándékát és terveit valójában mégsem támogatta. Véleményének egy 1921. április 21-én kelt (21.489. sz) levelében adott hangot, amelyben nem fogadta el a kerületi közgyűlés határozatát. Ő akarta ugyanis utasítani Sulyokot, hogy Bukarest adhat megbízást arra, hogy kinek mi lehet a feladata. Az egyházközségek főhatósági vezetésére, a hatóság nélkül maradt egyházak adminisztrálására Bukarest utasítása szükséges. Sulyok nem hagyta szó nélkül Goga levelét és majd a későbbiekben, válaszában szóvá is tette neki a református egyház, egyházi autonómiára vonatkozó érzékenységét.

Bukarest második kifogása a megnevezés volt. Az 1920. december 14-i gyűlésen megfogalmazott (*Csonka*) *Tiszántúli Református Egyházkerület* név sem tetszett Bukarestnek. Ez ugyanis a korábbi viszonyokra emlékeztette. Először a *csonka* megnevezést kellett végképp kihagyni belőle, de aztán így sem lett számukra elfogadható. Bukarest a *Királyhágóntúli* megnevezést tartotta volna elfogadhatónak, mert ez az ő szemszögéből láttatta, értelmezte a régiót. A névkeresés során Tarnóczi Lajos²² a *Királyhágón inneni* megnevezést javasolta, de ez sem nyerte el mindenki tetszését. Végül megszületett a *Királyhágómelléki* megnevezés, amely Bottyán Pál erdőhegykisenői lelkipásztor nevéhez fűződik.

²⁰ ORTH: Emlékezzünk!, in *Reformátusok Lapja* 15 (1941. november 20.), 309–315.

²¹ Goga, Octavian (Răşinari, 1881. április 1.–Ciucea, 1938. május 7.) román származású erdélyi költő és jobboldali politikus. Románia miniszterelnöke 1937. december 28. és 1938. február II. között. A Román Akadémia tagja 1920-tól. Az általa vezetett kormány a Partidul National Creştin két párt fúziójából, a Liga Apărării Naţional Creştine és a Partidul Naţional Agrarból jött létre. Erősen antiszemita gondolkodású volt. Több kötet szerzője és több lap szerkesztője. Jó kapcsolatot ápolat Ady Endrével, nagyon szerette Petőfi és Madách munkásságát. Anyanyelvi szinten írt, beszélt, olvasott magyarul. Az első világháború kirobbanása után Romániában telepedett le. Az itteni politikai tevékenysége következtében a budapesti kormány árulásért halálra ítélte.

²² Tarnóczi Lajos (Szentes, 1886. június 9.–Arad, 1953. augusztus 16.) segédlelkész Békésen, Klopódián, Szentesen, Mezőtúron, Pancsován, majd lelkipásztor Hegyközpályiban, Biharon, Aradon. Esperes a Bihari Egyházmegyében. Lapszerkesztő az Egyházi és Iskolai Szemlénél. Az egyházi independentizmus híve, és 1927-ben az erdélyi konventbírótság megfosztotta esperesi tisztségétől. Politikai és írói meggyőződését az 1917-es októberi forradalom elvei determinálták. Emiatt élesen kritizálta az Országos Magyar Párt működését is. Alapítója és első főszerkesztője volt a Nagyváradon kiadott Egyházi és Iskolai Szemlének. A Magyar Néppárt alelnöke.

Valójában nem is igazán tudnánk meg, hogy mi is lehetett a tulajdonképpeni oka annak, hogy Bukarest miért is nem hagyta jóvá a szervezkedést, ha jelen tanulmányunk sokat hivatkozott kútfőjének visszaemlékezései nem állnának rendelkezésünkre. Orth Imre, aki Szabolcskához hasonlóan bánsági volt, ekkor éppen a Kolozsvári Református Teológia hallgatója. Ő személyesen is ismerte a történetek román kulcsszereplőjét, azt a Petre Ionescut,²³ akinek megvoltak a személyes, szubjektív szempontjai, „bogarai” a váradi eseményeket illetően. Ő volt az a bukaresti politikus, aki az Octavian Gogáék kormánya bukása után továbbra is helyén maradt. Az új kormány kultuszminisztere már az ő tálalásában ismerkedett meg a Királyhágómellék-kérdéssel. Ionescu mindent elkövetett, hogy megakadályozza a határ menti magyarság új bástyájának kiépülését, és Sulyok István püspökké választását. Őt ebben elsősorban személyes okok motiválták. Korábban a magyar állam ösztöndíján tanult Ionescu is a Debreceni Református Kollégiumban. Szabolcska Mihály diáktársa volt, pontosabban „fikája”, aki azonban mindig tisztességesen bánt vele. Emiatt Szabolcskát megkülönböztetett tisztelettel szerette, és püspököt kívánt „csinálni” belőle.²⁴

Hiába választották meg a presbitériumok Sulyokot püspöküknek, Ionescu ezt nem akarta elfogadni. A fent említetteket nem hozhatta fel objektív indokként, ezért hát keresett másokat. Kifogásait két objektívnek tűnő indokkal támasztotta alá: „1. Egyházkerületet a magyar református egyház törvényei szerint csak törvényhozás (zsinat) állíthat fel, 2. az új egyházkerület köz-, azaz államjogi viszonylatai következtében az állam előzetes hozzájárulását kell, hogy megnyerje.” Váradon azonban nem eszerint terveztek és cselekedtek. Az 1922. február 22-én tartott egyházkerületi közgyűlésen ugyanis Sulyok és Domahidy letették az esküt, hivatalukba

23 Ionescu, Petre (1867–1938. február 17.) ortodox teológus, később doktorátust szerez, majd főigazgató a Vallásügyi Minisztériumban, tanácsos a Belgrádi Román Külképviselőtanácsban. 1921 után a Kolozsvári Református Teológián román nyelvet és irodalmat tanított.

24 ORTH: Emlékezzünk!, in *Reformátusok Lapja* 15 (1941. november 20.), 309–315. „Jó román szokás szerint, mint minisztériumi tisztviselő, ő is biztosított, magának egy kis mellékkeresetet nyújtó vidéki (erdélyi) foglalkozást. Így lett a kolozsvári református teológia óraadó professzora. Az óráira mindig Bukarestből érkezett, amikor érkezett, de a legtöbbször nem érkezett meg. Ezért és főképpen, mert azoknak is aláírta a leckeönyvét, akiket a ritkán tartott óráin sem láthatott soha: a teológia ifjúsága nagyon szerette. Nagyon elnéző volt velünk szemben, ingyen tankönyvet adott minden diákjának s állandóan a szeretetről és megértésről prédikált. Tanítani nem tanított semmit, hacsak kedvenc és bizony helytelen magaviseletünk miatt igen indokolt szavajárása nem ragadt meg bennünk: *Liniste Domnilori pentru Dumnezeu! (Csendet urak! Az Istenért!)* Úgy a teológiának, mint nagyon sok hallgatónak ügyes-bajos dolgát készségesen és szívesen intézte el Bukarestben. Mikor megtudta, hogy bánsági születésű vagyok és éppen Szabolcska Mihály tanítványa, nagy szeretettel emlékezett meg Szabolcskáról, akinek ő úgymond Debrecenben fikája volt. Ekkor tudtam meg, hogy mielőtt Csernovitzban teológiai doktorátust szerzett, a magyar állam ösztöndíján a debreceni kollégiumban tanult. Hogy ez a különben igen szeretetreméltó úr miért éppen velünk szemben volt oly meg nem értő és kíméletlen? A jó Isten a megmondhatója. Később, a Goga kormány bukása után, amikor a határ menti magyarságnak az államra való veszélyét kezdték hangsúlyozni s a hírhedt kulturzóna-szellem kerekedett felül a román minisztériumokban, kétségkívül csökkent Jonescu úr befolyása, s ha nem ő, hát lett volna más, aki megakadályozza a határ menti magyarság e bástyájának felépítését. De kezdetben ő gáncsolta el szervezkedésünk állami elismertetését. Egy ízben, beszélgetés közben ezt a kijelentést tette előttem: – Ha azok a nyakas bihari kálvinisták reám hallgattak volna, már 1922-ben meg lett volna a kerületük és állami szubvencióban részesült volna a püspökségük. De hát nekik az a még nyakasabb vén kuruc kellett! – Kedvenc rögeszmeje volt még akkor, hogy hálából debreceni szép emlékeiért Szabolcska Mihályból püspököt csinál.”

iktatták a kerületi elöljárókat, és dr. Thúry Kálmán²⁵ nagyváradai ügyvéd irányítása mellett megszerkesztették azt a 10 oldalas *memorandumot*, amelyet a közgyűlés a minisztérium elé terjesztett. Ebben részletesen feltárták a

„kerület megalakulásának történeti és jogi alapjait, s az előző minisztérium álláspontjának helytelenségét, kérve most már nemcsak a szervezkedés tudomásulvételét, hanem az egyházkerületnek a Törvényhozás házában való képviselőletének kérdésénél a paritás elvének lehető érvényesítését is (vagyis, ne csak a püspök, hanem a főgondnok is jog szerinti tagja legyen a szenátusnak)”.²⁶

2. Második felvonás – Iszabpirkózás

Bukarestben kormányváltás történt, és részben ez mozdította el az ügyet. Már nem Octavian Goga szempontjainak kellett megfelelni, és végre Nagy Károly, akit Bukarest közvetítői szerepre kért fel, ő is kiszállhatott, az ekkorra már kényelmetlenné és terhessé vált feladatból. Igaz, hogy Goga ekkor már nem volt miniszter, de Ionescu továbbra is a helyén maradt és az ebet továbbra is ő kötötte a karóhoz. Nagy Károlynak tudomása volt a bukaresti háttérhangokról, és azt tanácsolta Sol-tész Eleméren keresztül a váradiaknak, hogy menjenek Bukarestbe és próbáljanak megegyezni, mert nagyon nehéz helyzetbe kerülhetnek. A kulcskérdés az volt, hogy fogadják-e el Bukarest álláspontját és ezáltal nem veszítik el az államsegélyeket, vagy pedig feladják egyházi autonómiájukat, és úgy táncolnak, ahogy majd Bukarest fújja a nótát. A helyes álláspontot az a Debreczeni István fogalmazta meg, aki fokozatosan vált az új kerületi történések szürke eminenciásává.

„Ha nem sikerülne minderről (t. i. kerületünk megalakulásának törvényességéről) meggyőzni az állam képviselőit... tegyünk meg minden lehetőt... De ne keressünk erre a lépésre jogi formulákat. Állapítsuk meg, hogy a kényszerűség vitt reá, mert létérdekünk forog kockán. Szükségünk van minden anyagi erőforrásra, az államra is! Ma nem engedhetjük meg a pápens küzdelem megismétlődését, mert ma reánk nézve egészen más a helyzet, mint akkor.”²⁷

Az erdélyi és a királyhágómelléki képviselők 1922. május 5-én közös álláspontra helyezkedve megegyeztek. Ezen a kormány képviselője is részt vett, Banu²⁸ miniszter személyében. Ám hiába egyeztek meg, mert a történések háttérirányítójának, Petre Ionescunak sikerült botot csempészni a kerék küllői közé. A május 10-én

25 Thúry Kálmán, dr. (Nagyvárad, 1871. július 1.–Nagyvárad, 1949. október 5.) ügyvéd, jogász, főügyész, Nagyvárad-Olaszi Református Egyházközség presbitere és főgondnoka, 1931-től pedig a KRE második főgondnoka. Összesen 56 évig állt az Anyaszentegyház szolgálatában. A Nagyváradai Ügyvédi Kamara prodékánja volt, nyugalmazott ítélőtáblai elnök. Jelentős szerepet játszott a politikai életben is. Az 1922. december 28-án megalakult Országos Magyar Párt egyik alelnöke lett. A Konzervatív Szárny tagjai között tartották számon. Közvetlen kapcsolatot ápolt a Nagyváradai Szabadkőműves Páhollyal.

26 ORTH: Emlékezzünk!, in *Reformátusok Lapja* 15 (1941. december 1), 325–332.

27 DEBRECZENI: Egyházkerületünk helyzete, 3–4.

28 Banu, Constantin (Bukarest, 1873. március 20.–Roman, 1940. szeptember 20.) az Ion I. C. Brătianu vezette liberális kormányban 1922. január 19. és 1923. október 29. között vallás- és művelődésügyi miniszter.

kelt, 23.741. sz. levelében semmisnek tekintette a korábbi kerületi szervezkedést és megalakulást, sőt a Sulyoknak adott bukaresti meghatalmazást is visszavonta, és mindenki döbbenetére Szabolcska Mihályt kinevezte az egyházért felelős „kormánybiztosnak”. Szabolcskának becsületére legyen mondva, tiltakozott ez ellen, és nem fogadta el a bukaresti diktátumot, hanem a kerületre bízta azt, hogy mi-tévők legyenek a kialakult helyzetben.

„Mily szegyénteljes bonyodalmak származtak volna abból, ha a román kormány kegye törpe lelket ért volna, vagy ha Szabolcskában több lett volna a hiúság, mint a puritánság, több az egyéni becsűgy, mint a kálvinista becsület. Hiszen az államse-gély, mely sok lelképásztornak kizárólagos jövedelme volt nyomorgó népe között, tőle függhetett volna. S hányan lettek volna, akik a mindennapi kenyeret többre becsülték, volna az autonómiánál!”²⁹

A kerület elismertetéséért folytatott hosszas béka-egér harc (Orth I.) vége az lett, hogy Sulyok Istvánnak és Domahidy Elemérnek le kellett mondania. Erre Nagyváradon került sor, mert a Petre Ionescu által Kolozsvárra összehívott értekezleten Sulyok nem volt hajlandó úgy „táncolni”, ahogy ott és akkor akarta azt a bukaresti képviselő.

„A gyűlés maga a lehető legrosszabb hangulatban folyt le, s azon Jonescu úr szelleme triumfált, amint az a felvett jegyzőkönyvből kitűnik. A szobába belépő püspököt Jonescu ezekkel a szavakkal üdvözölte: »Oh, de rosszul néz ki, nincs talán valami baja, vagy tán beteg?» «Nem, kérem, – válaszolt hűvösen a magyar püspök – nem vagyok beteg, legfeljebb az idő látszik meg rajtam, csakúgy, mint a Generális Direktor úron!» – Több barátságos beszéd nem is volt ezek után, s maga a gyűlés is a lehető legrosszabb hangulatban folyt le, s azon végig Jonescu beszélt, s az esperesek hallgattak és mindenbe beleegyeztek. Jonescu triumfált, s szinte toll-ba mondta a szegyénteljes jegyzőkönyvet, melynek értelmében a »királyi kultusz kormány és a Tiszántúlról lekapcsolt részek képviselőjében jelenlevő megbízottak között létrejött egyezség 2-ik mondatának szabatos meghatározását a következők-ben adják: Alantírottak az E. T. értelmében az I. tc. 184. §-a alapján megállapítják, hogy a jelen esetben, azaz püspök nem létében, a püspök közigazgatási teendőit a presbitériumok által kijelölt lelkészi főjegyző végzi, elnöki teendőit pedig a hi-vatalára nézve legidősebb esperes, aki ez idő szerint Széli György avas-újvárosi lelkész.» stb.

Ezzel szemben »a kormánybiztos úr most már biztosra ígérte a kerületi szervezke-dés állami hozzájárulással való végleges és gyors megejtését, s örömét ismét ez a »nyakas negyvennyolcas« rontotta el, akitől kárörvendue kérdezte meg a gyűlés vé-gén: »Őn tehát most lemond?» – »Nem, kérem – felelte a kérdezett – én itt és most nem mondtam le. Megbízatásomat csak ott és azoknak adhatom vissza, ahol, és akik azt reám ruházták. Ajánlom magamat...»³⁰

29 ORTH: Emlékezzünk!, in *Reformátusok Lapja* 15 (1941. december 1.), 326–332.

30 Uo.

Az 1923. április 11-én, Nagyváradon tartott közgyűlés tagjai halálos csendben vették tudomásul Sulyok István püspök és Domahidy Elemér főgondnok lemondását. Az egyházkerület ügyeinek intézését Széll György esperesre és dr. Babos János érmelléki egyházmegyei gondnokra bízta. Bukarest részéről hivatalosan a varázsszó a vallásügyi törvény elkészülte volt.

3. Harmadik felvonás – Nem hátrálnak tovább!

A következő bő kétszázötven éves időszakban hiábavalónak tűnt minden újabb kísérlet, Bukarest hajthatatlan maradt. Csernák Bélának³¹ belementek a Bukarest–Nagyvárad, közel kétszázötven éves áldatlan „játékába”. Eközben hol Széll György, hol Szabolcska Mihály, hol pedig Csernák Béla (aki időközben Soltész Elemér helyett lett a főjegyző) vitte az egyházkerület ügyét (erre az időszakra nem térünk ki, mert az önálló tanulmányt kívánna meg). A megrekedt helyzetben csak az 1925. esztendő hozott változást, amikor a nagybányai egyházmegye világi képviselője, Ajtay Nagy Gábor meglegelve a megalázó kiszolgáltatottságot azt javasolta, hogy nem szabad továbbra is Bukarest ugráltatásának felülni, hanem egyértelműen kell cselekedni:

„Nem! – ugrik fel Ajtay Nagy Gábor, – nem! Már éppen eleget vezettek az orrunknál fogva Ígéretekkel. Tovább nem játszunk nyakatekert törvénytárgyalások alapján szervezősdi-t. Mi már megszerveztük a kerületünket. Csak püspökünk nincs. Közbeiktatások: mert lemondatták! Úgy van! Lesz, ami lesz: tessék elrendelni a püspökválasztást!”³²

Királyhágómelléken végül annyira megelégték a hosszú, áldatlan és megoldatlan helyzetet, hogy Bukarest minden ellenkezése és tiltakozása ellenére, az 1925. június 14-én megtartott közgyűlésen elrendelték az új egyházkerületi választást. A szeptember 18-án felbontott szavazatokból az derült ki, ismét Sulyok Istvánt választották meg püspöknek, Domahidy Elemért pedig főgondnoknak. Fontos hangsúlyozni, hogy két jelölt volt ekkor: Sulyok István és Szabolcska Mihály, ám Szabolcska július 2-án a következő táviratot küldte Debreczeni Istvánnak: „*Kérem lapunkban publikálni, hogy bármennyire fájjalom is, további huzavonáért, közállapotainkért, belső békeségünkért a jelöltségtől visszalépek. Szabolcska.*” A távirat ellenére ugyan még egy rövid ideig tovább folyt a huzavona, amely talán inkább Bukarestnek szólt. A bukaresti kormány ugyan még ebben a hónapban (szeptember 28-án) átiratot küld Váradra, hogy álljanak el mindenféle püspökválasztástól, de a váradiak mindeközben már hajthatatlanul végigvitték tervüket. A szavazatot ugyanis még szeptember 18-án felbontották Szatmáron, amelyből az derült ki, hogy a 199 érvényes szavazatból 134 Sulyokra, 63 Szabolcskára szavaztak,

31 Csernák Béla (Szőlősgyula, 1875–Nagyvárad, 1967. február 16.) lelkipásztor volt Furtán, Berettyóújfaluban, Nagyvárad-Olasziban, a Bihari Egyházmegye esperese, a KRE megválasztott főjegyzője, majd megbízott püspöke. Több egyháztörténeti munka szerzője, a Nagyvárad Református Híradó főszerkesztője volt.

32 ОРТН: Emlékezzünk!, in *Reformátusok Lapja* 15 (1941. november 20.), 309–315.

mellettük még Széll György és Bede László kapott egy-egy 1-1 szavazatot. Persze az egyházkerület szervezésre vonatkozó engedély még mindig nem érkezett meg Bukarestből.

Hosszú, kitartó és küzdelmes évek után végre az 1926. esztendő hozott korszakos jelentőségű változást. Előbb március 26-án érkezett meg a levél a Kultuszminisztériumból, amely tudomásul vette és elismerte a püspökválasztást, a püspök nélkül maradt területeken, majd Sulyok István május 16-án tett esküt a kormány képviselője előtt a Nagyvárad-Újvárosi templomban. Igaz, ez még a király előtt letett hűségeskü volt, de legalább már ez is megtörténhetett, s végre volt legitim egyházi főhatósága Királyhágómelléknek.

A következő hónap, június 23. napján sor kerülhetett végre arra az egyházkerületi közgyűlésre, ahol ünnepélyesen beiktatták hivatalába Sulyok István püspököt és Domahidy Elemér főgondnokot (aki közben a Román Szenátus, Szilágy megyét képviselő rendes megválasztott tagja lett). Ahhoz azonban, hogy idáig eljussanak, arra a határozott és egyértelmű lépésre volt szükség, ahol saját kezükbe merték venni a sorsukat, amelyet talán többször is alkalmazni lehetett vagy kellett volna Bukaresttel szemben. Orth Imre sorai is ezt támasztják alá:

„Kisebbségi lelkipásztorkodásom alatt nem egyszer tapasztaltam, hogy Romániában nemcsak pénzzel lehet sok mindent elintézni, hanem hanggal is. Ha teszem fel a csendőr (saját szavai szerint: »az első ember a faluban«) ráördített az emberre, ami megszokott papi élmény volt, s a szegény lelkésznek nem szállott inába a bátorsága, hanem dupla hangerősséggel adta vissza a szót, a legtöbb esetben meglepetve tapasztalhatta, hogy a zord poroszló miként juhászokdik meg előtte. Kár, hogy ezzel a módszerrel olyan, ritkán és olyan kevesen mertek élni, s a hang korbácsa helyett inkább az állandó koncok áldozatával tartották távol maguktól a haragos kuttyákat. Van is abban valami pszichológiai igazság, hogy aki öblös hangon meri hirdetni a maga igazságát, annak inkább el hisszük azt, mint annak, aki félénken, dadogva adja elő. Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy a román minisztérium megijedt volna az egyházkerület által tilalma dacára megtartott püspökválasztásban megnyilatkozó igazság erejétől, de bizonyos vagyok benne, hogyha Ajtay Nagy Gábor hamarabb mert volna az asztalra ütni, a kerületünk elismertetése sem késett volna oly soká. Aminthogy sok kisebbségi közös sérelem és egyéni bántás és tragédia maradt volna el, ha a magyarság mert volna hangsúlyosabban kiabálni.

Távol áll tőlem, hogy e sorokkal 22 esztendőse kisebbségi sorsunk magyar vezéreinek személyét, vagy érdemét kisebbitsem, hiszen ha nem kiabáltak elég hangosan, az csak azért volt, mert nem érezhették maguk között a magyarság osztatlan egységét, vagy, mert sajnós, sokan közülük még dadogni sem tudott románul, sem hogy a parlamentben kiabálhatott volna. (Mint például Vajda-Voevodék annak idején, Budapesten.)

De ha túlzott vehemenciával nem is, mindenesetre következetesen képviselték a magyarság politikai képviselői kerületünk ügyét, amelynek elismertetése 1924 óta a magyarság egyetlen ügye lett, s a kormánnyal folytatott tárgyalásokon, mint kívánság, vagy követelmény mindig szerepelt, míg a képviselő választások lezajlottak. Végre is egy politikailag igen változatos pályát befutó, de szívében mindig

Ízig vérig magyar, Marosvásárhely nagy építője: dr. Bernády György,³³ akkor már kamarai képviselő kaparta ki a gesztenyét.³⁴

Felhasznált irodalom

- CSERNÁK B.: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyvárad) Református Egyházkerület történetéhez* (D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kiadványai 11), Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2007.
- CSOMÁR Z.: *A Csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztény egyház húszéves története (1918–1938)*, Ungvár, Magyar Királyi Állami Nyomda Kirendeltsége, 1940.
- DEBRECZENI I.: Egyházkerületünk helyzete, in *Egyházi és Iskolai Szemle* 1922/10–11, 3–4.
- MOLNÁR J.: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942*, Nagyvárad, Királyhágómelléki Református Egyházkerület, 1999.
- MOLNÁR J.: *A Nagyvárad (Királyhágómelléki) Református Egyházkerület története 1944–1989*, Nagyvárad, Királyhágómelléki Református Egyházkerület, 2001.
- ORTH I.: Emlékezzünk! Adatok a Királyhágómelléki Egyházkerület történetéhez, in *Reformátusok Lapja* 15 (1941. október 10.), 261–263.
- ORTH I.: Emlékezzünk! Adatok a Királyhágómelléki Egyházkerület történetéhez, in *Reformátusok Lapja* 15 (1941. október 20.), 273–276.
- ORTH I.: Emlékezzünk! Adatok a Királyhágómelléki Egyházkerület történetéhez, in *Reformátusok Lapja* 15 (1941. november 20.), 309–315.
- ORTH I.: Emlékezzünk! Adatok a Királyhágómelléki Egyházkerület történetéhez, in *Reformátusok Lapja* 15 (1941. december 1.), 325–335.
- ORTH I.: Emlékezzünk! Adatok a Királyhágómelléki Egyházkerület történetéhez, in *Reformátusok Lapja* 15 (1941. december 10.), 340–346.
- PÁLFI J.: *Debreceni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni* (D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kiadványai 15), Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2011.
- PÁLFI J.: *Orth Imre, a lelkiismeret-vallás híve. Tudós lelkipásztor sors a 20. századi Királyhágómelléken* (Hatvani István Teológiai Kutató Intézet), Debrecen–Nagyvárad, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2014.
- PÁLFI J.: Egy 20. századi reformátori kihívás, avagy egy egyházkerület-szervezés megpróbáltatásai, in Kulcsár Á. (szerk.): *Reformáció 500*, Nagyvárad–Komárom,

³³ Bernády György, dr. (Bethlen, 1864. április 10.–Marosvásárhely, 1938. október 22.) gyógyszerész, jogász, szabad-
 elvű politikus, közíró, országgyűlési képviselő 1896–1900 között a budapesti parlamentben. A Marosvásárhelyi
 Vártemplom főgondnoka 1904-től. A református egyház elkötelezett híve, támogatója, segítője, mind helyi,
 mind országos viszonylatban. A Református Kollégium főgondnoka. Sulyok István és dr. Thúry Kálmán is hálás
 kegyelettel emlékeztek meg róla, és egyházkerületünk elismertetésében játszott szerepéért hálás köszönetet
 mondtak. Marosvásárhely polgármestere 1900–1912 között. Ezt követően öt évig a város főispánja, székelyföldi
 iparfejlesztési miniszteri biztos, az Országos Magyar Párt vezetőségi tagja. Nézetei miatt ebből 1927 után kilé-
 pett. Képviselő a román parlamentben, 1917-ben udvari tanácsos Bukarestben, 1922-ben a Román Koronarend
 parancsnoki jelvényét kapta.

³⁴ ORTH: Emlékezzünk!, in *Reformátusok Lapja* 15 (1941. december 10.), 340–346.

Partiumi Keresztény Egyetem–Partium Kiadó – Selye János Egyetem Calvin J. Teológiai Akadémia, 2018, 95–113.

- Somogyi A.: A memorandumos évek. Az 1920–21. év eseményei a helyettes püspöki hivatal (Nt. Patay Károly, alsószecsei esperes-lelkész, helyettes püspök) levelezése alapján, in Lévai (szerk.): *Egyház és történelem. Tanulmányok az egyház életéről és történelméről*, Szentendre, Tillinger Péter Műhelye, 2013.
- Tóth Zs.: A Kárpátaljai Református Egyházkerület megalakulása, egyházmegyéinek küzdelmei a Csehszlovák Köztársaság kötelékében (1920–1928), in *Acta Academiae Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*, 10 (2011/1), 135–143.
- A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig. <http://adatbank.sk/lexikon/szlovakiai-reformatus-kereszttyen-egyhazi/>, letöltés dátuma: 2018. 10. 05.